

**Defeminizuotas baudžiamasis teisingumas:
nuteistų moterų baudimo praktikos ir subjektyvios
bausmės patirtys (*FemiJust*)**

**Rekomendacijos dėl moterų bausmių ir baudžiamosios atsakomybės
priemonių reguliavimo, taikymo ir vykdymo tobulinimo**

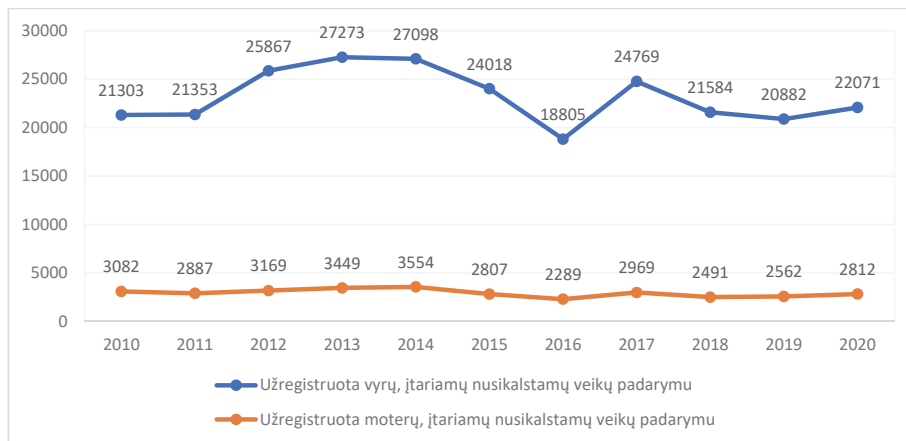

Intensyvesnio laisvės atėmimo baudmės taikymo tendencijos matomos visame pasaulyje, nuo 2005 m. iki 2015 m. bendra kalinių asmenų populiacija augo apie 20 proc., o įkalintų moterų – 50 proc. (Walmsley, 2015). 2017 metais įkalinimo baudmę visame pasaulyje atlikinėjo virš 700 tūkstančių moterų, visai įkalintų moterų populiacijai nuo 2000 metų išaugus 53,3 proc. Europoje įkalintų moterų skaičius 2000–2017 metų laikotarpiu augo 3,5 proc., jis beveik nesiskyrė nuo bendro įkalintų asmenų populiacijos augimo, kuris minėtu laikotarpiu sudarė 3,7 proc. (Walmsley, 2017).

Įkalintų moterų skaičiaus pokyčiai paskatino mokslo bendruomenę ir politikos formuotojus teoriškai ir empiriškai vertinti įkalinimo pasekmes moterims ir jų artimiesiems. Įvairiuose tyrimuose sutarta, kad moterų nusikaltimai ne tokie sunkūs ir pavojingi, tačiau kalinimo atveju socialinė žala yra kur kas didesnė, ypač ji išauga moterų, auginančių vaikus, atveju (Gelsthorpe & Sharpe, 2015; Carlen, 2013). Kartu detalesnės moterų nusikaltamo elgesio analizės parodė, kad griežtas baudžiamosios justicijos tonas buvo ir yra nukreiptas į tas moteris, kurios matomos kaip negebančios išpildyti moterų atžvilgiu nusistovėjusių visuomenės lūkesčių. Įvairūs tyrimai tik patvirtina, kad dažniausiai kriminalizuojamos labiausiai pažeidžiamos moterys, kurios iškrenta iš gėrovės valstybės paslaugų tinklo ar dėl savo gyvenimo būdo, kuris laikomas „chaotišku“, nesugeba juo pasinaudoti. Tokiu būdu socialinių paslaugų neprieinamumas ar negebėjimas atliepti skirtingų moterų poreikių maskuojamas baudžiamosios politikos priemonėmis (Malloch & McIvor, 2013). Kaip pažymi Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuras, pagrindinė, nors galbūt ne visada tiesioginė, moterų įkalinimo priežastis yra skurdas, kurio moterims nepavyksta įveikti. Finansinių išteklių bei įgūdžių, kaip su jais tvarkytis, trūkumą pagilina fizinės ir psichikos sveikatos problemos, priklausomybės ar traumuojančios viktimizacijos patirtys, neretai susijusios su fiziniu, psichologiniu ar seksualiniu smurtu ir išnaudojimu (UNODC, 2008, p. 3). Moterų nusikaltimai dažnai yra veikiami trečiųjų asmenų, ypač tų, su kuriais moteris sieja smurtiniai santykiai (UNODC, 2014). Tyrimuose pabrėžiama, kad baudžiamosiomis priemonėmis sprendžiamos socialinės ir struktūrinės moterų problemos, o baudimas naudojamas skurstančių moterų kontrolei. Didelė dalis nusikaltimais įtariamų moterų yra socialiai pažeidžiamos, joms trūksta darbinių įgūdžių, finansinio stabilumo, šios moterys neretai jaučiasi nesaugios ir pažeidžiamos dėl dažniausiai joms vienoms tenkančios vaikų priežiūros ir nestabilių šeiminių santykių (Gelsthorpe & Morris, 2002; Gelsthorpe & Wright, 2015). Išvardytos struktūrinės priežastys ir įtampos verčia gilintis į baudžiamuosius mechanizmus, kurie atitiktų teisės pažeidėjų moterų poreikius, orientuojantis ne į represyvuomo didinimą, bet į baudžiamų moterų integracijos ir resocializa-

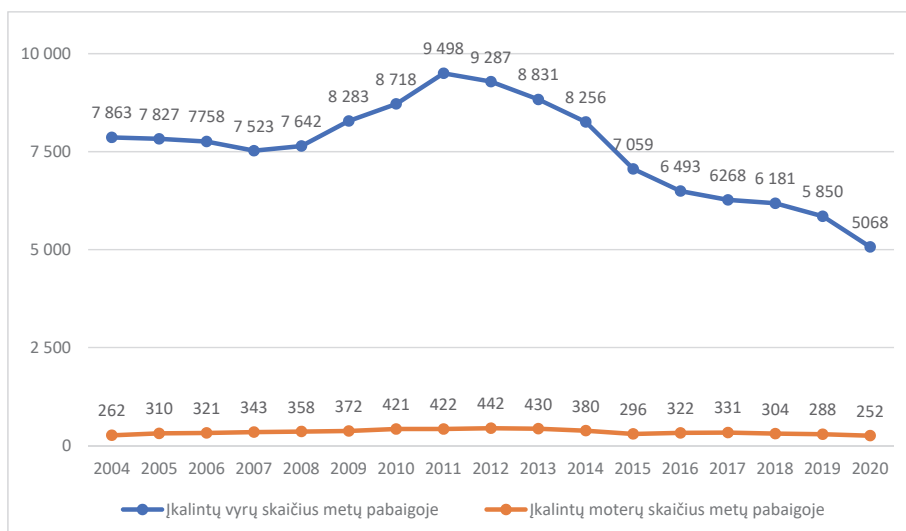
cijos procesus. Remiantis šiuo požiūriu galima teigti, kad įkalinimas moterų problemų neišsprendžia, atvirkščiai – jas pagilina ir išplečia, kartu moterų reintegravimas tampa ypač komplikuoatas, o kartais ir sunkiai įgyvendinamas uždavinys.

Apžvelgiant moterų nusikalstamų veikų kaitos tendencijas Lietuvoje galima pastebėti, kad užregistruotų įtariamų nusikalstamų veikų padarymu moterų dalis per pastaruosius dešimt metų kito nežymiai – nuo 12,64 proc. 2010 metais iki 10,93 proc. 2019 metais. Panašiai mažėjo ir absoliutus įtariamų moterų skaičius, 2011–2015 metų laikotarpiu vidutiniškai per metus buvo užregistruotos 3584 įtariamiosios, o 2015–2020 metų laikotarpiu – 2764 moterys (1 pav.).

1 pav. Vyrų ir moterų, įtariamų nusikalstamų veikų padarymu 2010–2020 m., absoliutus skaičiai

Kalbant apie moterų įkalinimą svarbu paminėti, kad 2004–2012 metų laikotarpiu įkalintų moterų dalis Lietuvoje augo beveik dvigubai, kiek daugiau nei 40 procentų, tačiau nuo 2012 m. su tam tikrais svyravimais šis skaičius mažėjo. Įkalintų moterų dalis augo nuo 3,2 procento 2004 metais iki 5 procentų 2017 metais. Nors pastaruosius dešimt metų bendras įkalintų asmenų skaičius mažėjo 34,23 procento, įkalintų moterų dalis išliko gana stabili (2 pav.). Įkalintų moterų dalies vidurkis sudarė 4,6 procento ir jis yra labai artimas Europos vidurkiui, kuris 2020 metais sudarė 4,7 procento visų įkalintųjų.

2 pav. Įkalintų vyrų ir moterų 2004–2020 m. absoliutus skaičiai (apimantys suimtuosius, laukiančius teismo nuosprendžio, ir nuteistuosius)

Nors moterys Lietuvoje ir sudaro ne daugiau kaip 5 procentus visų kalinių, tačiau tyrimuose pažymima, kad moterys šią bausmę išgyvena itin skausmingai. 2016 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose atlikto kiekybinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad ketvirtadalis Panevėžio pataisos namuose kalinių moterų įkalinimo sąlygas laikė blogomis, o beveik pusė (47,7 proc.) teigė, kad sąlygos bausmės atlikimo metu blogėjo. 69,7 proc. tyrime dalyvavusių moterų prisipažino, kad joms nepakanka vietos gyvenamojoje patalpoje. Šio tyrimo duomenys taip pat atskleidė, kad laisvės atėmimo bausmę atliekančios moterys statistiškai reikšmingai dažniau nei vyrai yra bandžiusios pasitraukti iš gyvenimo. Kiek daugiau nei 10 proc. tyrime dalyvavusių moterų prisipažino tai dariusios bausmės, kurią dabar atlieka, metu. Taip pat kiek daugiau nei 26 proc. moterų pripažino, kad praeityje yra bandžiusios susižaloti, nenorėdamos nusižudyti (Sakalauskas et al., 2020). Būtent šie duomenys pagrindžia poreikį klausti, kaip moterys patiria, išgyvena įkalinimo bausmę ir kokį poveikį bausmė gali turėti moterų psichikos sveikatai, socialinei aplinkai, grįžimui į visuomenę ir tolimesniam buvimui joje.

Šios rekomendacijos siekia atliepti aukščiau aptartus klausimus ir yra parengtos remiantis moterų baudimo praktikų ir patirčių tyrimo rezultatais. Tyrimą atliko Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės instituto mokslininkai A. Tereškinas, R. Vaičiūnienė, S. Nikartas ir L. Jarutienė, įgyvendindami Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą „Defeminizuotas baudžiamasis teisingumas: nuteistų moterų baudimo praktikos ir subjektyvios bausmės patirtys (*FemiJust*)“. Išsamūs tyrimo rezultatai pateikti knygoje „Moterys Lietuvos baudžiamojo teisingumo sistemoje: nuo baudimo praktikų iki bausmės patirčių“, kuri yra prieinama Teisės instituto internetiniame puslapyje.

Tyrimo metu buvo analizuojamos moterų nusikalstamų veikų ir bausmių taikymo tendencijos bei nuteistųjų moterų bausmių patirtys. Tyrimas atskleidė lyties požiūriu specifines moterų nusikalstamų veikų ir bausmių taikymo tendencijas, bausmių vykdymo problemas bei kaltinamųjų ir nuteistųjų moterų poreikius, kurie skatina kelti klausimus dėl teisinio reguliavimo ir taikymo tobulinimo bei naujų, į moterų poreikius orientuotų priemonių įgyvendinimo.

Šiame trumpame leidinyje pateikiame rekomendacijas ir siūlymus institucijoms, dalyvaujančioms bausmių politikos formavime ir įgyvendinime, pirmiausia Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai, Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, Lietuvos probacijos tarnybai, pataisos įstaigoms. Taip pat tikimės, kad kai kurios rekomendacijos bus naudingos teismams individualizuojant bausmes ir kitas baudžiamosios atsakomybės priemones moterų atžvilgiu.

Rekomendacijos Nacionalinei teismų administracijai ir Lietuvos Respublikos teismams

1. Tiek šio tyrimo rezultatai, tiek mokslinėje literatūroje aptinkamos įžvalgos atskleidžia, kad neretai skiriasi vyrų ir moterų nusikalstamų veikų vykdymo kontekstas: atsakomybę sunkinančių aplinkybių nustatymo dažnumas bei pačių aplinkybių pobūdis, taip pat tam tikros sociodemografinės charakteristikos bei prieš nusikaltimo įvykdymą patiriamai sunkumai. Todėl galvojant apie maksimaliai indi-

vidualizuotos ir sunkumus atliepančios bausmės skyrimą moteriai, itin didelę reikšmę įgyja teisėjų mokymai moterų kriminalinio elgesio prielaidų tematika ir socialinio tyrimo išvados (LR BPK 253¹ str.) instituto pasitelkimas teismo proceso metu, kai nusikalstamos veikos padarymu kaltinama (-os) moteris (-ys).

2. Tyrimas atskleidė, kad tam tikrais atvejais probacijos tarnybos priežiūroje esančių moterų judėjimo laisvės apribojimais gali varžyti ir jų vaikų ar kitų nuo jų priklausomų šeimos narių teises ir interesus. Atsižvelgiant į tai, teismo proceso metu skiriant laisvės atėmimo ar arešto bausmės vykdymo atidėjimą pagal LR BK 75 str. arba laisvės apribojimo bausmę pagal LR BK 48 str. rekomenduojama atkreipti ypatingą dėmesį į moterims skiriamų įpareigojimų bei baudžiamojo poveikio priemonių tarpusavio suderinamumą. Pavyzdžiui, skiriant LR BK 75 str. numatytą įpareigojimą „auklėti ir prižiūrėti savo nepilnamečius vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos“, svarbu atsižvelgti į tai, ar kai kuriais atvejais kartu skiriamas LR BK 75 str. numatytas įpareigojimas „neišeiti iš namų tam tikru laiku, jeigu tai nesusiję su darbu arba mokymusi“ bei šio įpareigojimo vykdymo kontrolė (lankymasis nuteistosios gyvenamojoje vietoje nakties metu) leis užtikrinti nepilnamečių vaikų geriausias interesus. Taip pat rekomenduotina moterims, kurios prižiūri mažamečius vaikus, intensyvią priežiūrą skirti tik tais atvejais, kai individualūs nusikalstamo elgesio rizikos veiksniai yra susiję su asmens buvimu tam tikrose vietose, bendravimu su tam tikrais asmenimis ar realiomis grėsmėmis kitiems asmenims.

Rekomendacijos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai

1. 2020 m. sausio 21 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-25 patvirtintų Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių 16 p. nurodoma, kad skirtingose grupėse esančios nuteistosios gali būti rakinamos gyvenamosiose patalpose nakčiai. Dėl egzistuojančių taisyklių nuteistosioms šiuo metu ribojama galimybė iškilus fiziologiniams poreikiams naudotis dušu ar karštu vandeniu nakties metu. Todėl rekomenduojama atsižvelgti į nuteistųjų moterų fiziologinius ypatumus ir numatyti naudojimosi dušu ar karštu vandeniu nakties metu išimtis laisvės atėmimo bausmę atliekančioms moterims.
2. 2020 m. sausio 21 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-25 patvirtintų Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių III skyriuje pateikiamas nuteistiesiems leidžiamų įsigyti ir turėti daiktų sąrašas šiuo metu yra orientuotas į laisvės atėmimo bausmę atliekančius vyrus: pvz., šių taisyklių 20.4.4 p. nurodoma, kad lengvajai grupei priskirtiems nuteistiesiems galima turėti barzdaskutę, bet nenumatoma galimybė turėti moterims aktualią alternatyvą (pvz., epilatorių); šių taisyklių 20.2.6 p. numatyta, kad vaikiškų drabužių ir avalynės gali įsigyti nuteistosios, auginančios vaikus iki 4 m., tačiau nėra minimos nuteistosios, kurios pagal LR BVK 152 str. 2 d. gali auginti vaikus iki mokyklinio amžiaus.
3. Tyrimo rezultatai rodo, kad tiek įvairaus pobūdžio nusikaltimais kaltinamos, tiek nuteistos ir laisvės atėmimo

bausmę atliekančios moterys iki įkalinimo neretai vienos rūpinosi šeimoje augančiais vaikais bei jų gerove. Įkalinimo moterys tyrimo metu kalbėjo apie šeimos ir vaikų ilgesį, nerimą dėl laisvėje be jų globos augančių vaikų. Šiuo metu LR BVK 94 str. nuostatos numato trumpalaikių pasimatymų su vaikais įkalinimo įstaigoje galimybes, o ilgalaikiai pasimatymai su vaikais galimi tik dalyvaujant moters sutuoktiniui ar partneriui. Pasimatymų su artimaisiais (taip pat ir vaikais) skaičius yra ribojamas priklausomai nuo grupės, kuriai priskirta nuteistoji, o papildomi trumpalaikiai ar ilgalaikiai pasimatymai socialiniams ryšiams palaikyti skiriami pataisos įstaigos administracijos leidimu. Atsižvelgiant į vaikų turinčių moterų poreikį palaikyti ryšius su laisvėje likusiais vaikais bei būtinybę užtikrinti geriausius įkalinimų moterų vaikų interesus, rekomenduojama nustatyti išimtinę nuteistųjų pasimatymų su jų vaikais tvarką, suteikiant galimybę nuteistiesiems dažniau pasimatyti su jų vaikais bei vaikams atvykti į ilgalaikius pasimatymus lydint ne tik nuteisto asmens sutuoktiniui ar partneriui, bet ir kitam juos globojančiam asmeniui.

Rekomendacijos Kalėjų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir Lietuvos probacijos tarnybai

1. 2020 m. sausio 21 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-25 patvirtintų Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių 13 p. nurodoma, kad nuteistieji skirstomi į gyvenamąsias patalpas, atsižvelgiant į jų nusikalstamo elgesio riziką, neigiamos įtakos jiems ar kitiems nuteistiesiems riziką, sveikatos būklę, amžių ir kitas savybes. Atlikto tyrimo rezultatai rodo tam tikrus hierarchinius skirtumus tarp skirtingus nusikaltimus įvykdžiusių moterų bei atskleidžia, kad nusikaltimus prieš vaikus įvykdžiusios moterys pataisos įstaigoje yra atstumiamos ir dėl savo nusikaltimo pobūdžio galimai tampa labiau pažeidžiamos. Todėl, šios grupės moterims atvykus į įkalinimo įstaigą, svarbu užtikrinti jų saugumą tiek pirmąsias penkias dienas po atvykimo, tiek moterį perkėlus į gyvenamąsias patalpas.
2. Viena iš tyrimo metu išryškėjusių temų – negatyvi moters partnerio įtaka, jo palaikymo siekiant gyventi nenusikaltant stoka, partnerio vaidmuo įtraukiant moterį į nusikaltamos veikos vykdymą. Atsižvelgiant į tai, rekomenduojama plėtoti bendradarbiavimą su įvairaus pobūdžio partnerio smurtą patyrusioms moterims pagalbą teikiančiomis organizacijomis bei specialistais (pvz., specializuotos pagalbos centrais). Šių organizacijų įsitraukimas ir teikiama pagalba yra aktuali tiek įkalinimams, tiek visuomenėje (probacijos tarnybose) bausmę atliekančioms moterims.
3. Tyrimo rezultatai rodo, kad įkalinimo įstaigoje atsidūrusios moterys yra linkusios slopinti ir užgniaužti patiriamas emocijas, vengia dalintis savo išgyvenimais su aplinkiniais

bei įstaigoje dirbančiais specialistais. Probacijos tarnybų priežiūroje esančios moterys savo ruožtu išgyvena didelę gėdą bei jaučiasi stigmatizuojamos dėl savo teisinio statuso. Galvojant apie nuteistų moterų gerovę ir psichikos sveikatą, rekomenduojama didinti psichologinės pagalbos prieinamumą nuteistoms moterims tiek įkalinimo įstaigoje, tiek probacijos tarnybose. Pažymėtina, kad teikiant psichologinę pagalbą didelę reikšmę įgyja konfidencialumo principo laikymasis. Didesnį nuteistų moterų pasiryžimą kreiptis psichologinės pagalbos gali paskatinti išorinių organizacijų ir socialinių partnerių specialistų (psichologų) pasitelkimas.

4. Rekomenduotina išgyjant, diegiant ir adaptuojant nuteistųjų priežiūros ir resocializacijos priemones įvertinti jų tinkamumą, o jau taikomas priemones adaptuoti lyties požiūriu. Moterims taikyti resocializacijos priemones (pvz., elgesio pataisos programas), adaptuotas atsižvelgiant į lyties specifiką.
5. Tyrimai rodo, kad moterys po įkalinimo grįžta į problemingą socialinę aplinką, kurioje artimos aplinkos žmonių yra neigiamai veikiamos tiek nusikalstamo elgesio rizikų požiūriu, tiek patiria fizinį ir/ar psichinį smurtą. Atsižvelgiant į tai, siūlytina svarstyti galimybę diegti mentorystės ir apgyvendinimo programas, kurios sėkmingai įgyvendinamos kitų valstybių (pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje taikomos moterų, grįžusių iš įkalinimo įstaigų, gyvenamosios vietos keitimo programos (žr.: Dominey & Gelsthorpe, 2020; Bateman & Hazel, 2014)).

Literatūra

- Bateman, T., & Hazel, N. (2014). *The Resettlement of Girls and Young Women – Evidence from Research*. London: Beyond Youth Custody.
- Carlen, P. (2013). Introduction: Women and punishment. In P. Carlen (Ed.), *Women and Punishment. The Struggle for Justice* (pp. 16–32). New York: Routledge.
- Dominey, J., & Gelsthorpe, L. (2020). Resettlement and the case for women. *Probation Journal*, 67(4), 393–409.
- Gelsthorpe, L., & Morris, A. (2002). Women's imprisonment in England and Wales: a penal paradox. *Criminal Justice*, 2(3), 277–301.
- Gelsthorpe, L., & Wright, S. (2015). The context: women as law-breakers. In J. Anison, J. Brayford, & J. Deering (Eds.), *Women and the criminal justice: from the Corston Report to transforming rehabilitation* (pp. 39–58). Bristol: Bristol University Press.
- Gelsthorpe, L., & Sharpe, G. (2015). Women and sentencing: challenges and choices. In J. V. Roberts (Ed.), *Exploring sentencing practice in England and Wales* (pp. 118–136). London: Palgrave Macmillan.
- Malloch, M., & McIvor, G. (2011). Women and community sentences. *Criminology & Criminal Justice*, 11(4), 325–344.
- Sakalauskas, G., Jarutienė, L., Kalpokas, V., & Vaičiūnienė, R. (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Vilnius: Teisės institutas.
- UNODC (2014). *Handbook on women and imprisonment*, 2nd edition. New York: United Nations.
- UNODC (2008). *Handbook for Prison Managers and Policymakers on Women and Imprisonment*. Vienna: United Nations.
- Walmsley, R. (2015). *World prison population list—eleventh edition*. Institute for Criminal Policy Research. Prieiga per internetą: http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_11th_edition_0.pdf
- Walmsley, R. (2017). *World prison population list—twelfth edition*. Institute for Criminal Policy Research. <https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wpp12.pdf>

Finansavimą skyrė Lietuvos taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-MIP-19-39 (projektas „Defeminizuotas baudžiamasis teisingumas: nuteistų moterų baudimo praktikos ir subjektyvios bausmės patirtys“ (*FemiJust*)).

Lietuvos
mokslo
taryba

VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS
M C M X X I I

UNIVERSITY OF
CAMBRIDGE
Institute of Criminology